



תוכן העניינים:

- א | פסקי דינים - יורד לאומנות חבירו - חלק ד - בענין שאר עסקי מצוה
- ב | גדרו ההלכתי של סוכן מכירות, ותוקף התחייבויותיו

בית הוראה לענייני ממונות "בית גרוס" ע"ש ברוך וברכה גרוס

שע"י כולל חושן משפט אוהל יוסף

בית ההוראה מיועד לבירור עניינים הקשורים לדיני ממונות, ניתן להתייעץ עם חברי בית הדין "נתיבות חיים" בענייני ממונות, וכן ניתן לקבל סיוע בעריכת חוזים צוואות וכדו' ללא צורך בקביעת תור. ניתן לקבל תשובות גם באידיש, באנגלית ובצרפתית.

בית ההוראה פתוח בימים א - ה בין השעות 13:30-15:40

וביום ו' עם הגר"נ נוסבוים בין השעות 11:00-13:00

ניתן לפנות בשעות אלו גם בטלפון:

02-502-3637

או כל היום בפקס: 02-502-3655

דוא"ל: beisdin@neto.net.il

כמו"כ ניתן לקבוע תור לדיונים בביה"ד "נתיבות חיים"

בפל': 052-7642-346

(בין השעות 8:00-6:30 בערב)

הדיונים נערכים בשפות עברית, אנגלית ואידיש. ההרכבים בבית הדין הם בראשות הדיינים דלהלן:

יום א'

הגאון הרב יצחק שובקס שליט"א

יום ב'

הגאון הרב נפתלי נוסבוים שליט"א

יום ג'

הגאון הרב יוסף פליישמן שליט"א

(ניתן להזמין דיונים גם באנגלית)

יום ד'

הגאון הרב אברהם דרבומדיקר שליט"א

יום ה'

הגאון הרב יעקב פרבשטיין שליט"א

הרב יוסף פליישמן שליט"א

פסקי דינים - יורד לאומנות חבירו - חלק ד - בענין שאר עסקי מצוה

הקדמה: בעלון הקודם נתבאר שחז"ל הקילו באיסור של יורד לאומנות חבירו לגבי מלמדי תינוקות, כיון שרצו שתהיה תחרות ביניהם, משום 'קנאת סופרים תרבה חכמה', ולכן המלמדים הגרים בעיר אינם יכולים למנוע מלמדים הרוצים לבוא מעיר אחרת וללמד שם, ואפילו אם אין מספיק עבודה עבור כל המלמדים, ושם ביארנו שיש הגבלות מסוימות להיתר הזה. בפרק זה נדון בענין ירידה לאומנות חבירו בשאר מצות.

1. יש אחרונים שכתבו שנחלקו הראשונים בדין אומנים שמתעסקים בשאר מצוות, כגון מוהלים, סופרי סת"ם ובתי דפוס של ספרי קודש, האם גם הם נכללו בהיתר הזה של ירידה לאומנות חבירו משום קנאת סופרים תרבה חכמה, ואותם אחרונים נוקטים שלדינא אנו מקילים גם לגבי שאר מצוות. אמנם נראה שהרבה פוסקים חולקים וסוברים שגם בעסק של מצוה יש איסור של ירידה לאומנות חבירו, ולא נאמר היתר זה אלא במלמדים תורה, אמנם כתבו שיש להקל אם מדובר במצוה שאסור מעיקר הדין לקחת שכר על עצם המעשה, והתירו רק לקחת שכר בטלה, שבאופן זה קשה לומר שהשני 'יורד לאומנותו', מאחר ואינו נוטל שכר על האומנות אלא על הבטלה? ויש

1 החת"ס בתשובה (ה, עט) דן בענין מדפיסי ספרים, אם מלאכתם נחשבת כמלאכת שמים, וכתב "למאן דס"ל דוקא מקרי דרדקי, א"כ שפיר גרסי" (בגמ' ב"ב כא, ב) טעמא משום קנאת סופרים, אבל למאי דקיימא לן הוא הדין לכל אומני מצות אין מעכב, א"כ מ"ש דנקט הכא טעמא משום קנאת סופרים טפי מבשאר אומני מצות". והמקור לנידון של החת"ס הוא מהגמרא (שם) שבה אמרו "ומודי רב הונא במקרי דרדקי דלא מצי מעכב, דאמר מר קנאת סופרים תרבה חכמה", ובפשטות דברי החת"ס צריכים ביאור, היכן מצאנו מחלוקת זו, האם בשאר אומני מצוות נאמר דין זה, והיכן הוכרעה ההלכה שאף בשאר מצוות אמרין כן. ונראה שהחת"ס סובר שנידון זה שייך לסוגיא בעמוד א' שם, לגבי בעל אומנות שרוצה להתעסק באומנותו בתוך החצר, האם יכולים בני החצר לעכבו משום ריבוי דיוורין, והסיקה הגמרא שאם הוא מלמד תינוקות אי אפשר לעכבו, משום תקנת יהושע בן גמלא. ושם באמת נחלקו הראשונים אם היתר זה נאמר גם לגבי שאר עסק של מצוה, דעת רש"י והרמב"ם שהיתר זה נאמר רק למלמדי תינוקות, והרבה ראשונים סוברים שאף בשאר מצוות נאמר היתר זה (עיי' ב"ו וד"מ בפירושים לטור), והשו"ע (קנו, ג) פסק ששאר עסקי מצוה ג"כ כוללים בהיתר זה, הרי שבנידון זה של התעסקות באומנות בתוך מבי מבוארים שני הדברים שכתב החת"ס [שיש מחלוקת, ושק"ל להיתר בכל המצוות]. אך קשה מנ"ל לחת"ס לומר בפשיטות ששתי הסוגיות תלויות זב"ז, והרי בכל סוגיא יש סיבה אחרת להיתר [ביורד לאומנות חבירו היינו משום קנאת סופרים, ובבן המבוי הסיבה משום תקנת יהושע בן גמלא].

ונראה לתת קצת סמך לדעת החת"ס, דהנה איתא בברייתא שם "כופין בני מבואות זה את זה, שלא להושיב בניהן לא חייט ולא בורסקי ולא מלמד תינוקות ולא אחד מבני בעלי אומניות, ולשכנו אינו כופיהו, רשב"ג אומר אף לשכנו כופיהו", וביארו מקצת הראשונים (רמ"ה בפירושו לסוגיאן אות סה) דמייירי אודות טענת ריבוי דרך, והקשו אותם ראשונים כיצד ניתן ללמוד מנידון זה למחלוקת רב הונא ורהב"ד, דמייירי לענין ירידה לאומנות חבירו, ותירצו, "קא סבר רב הונא כי היכי דפליגי לענין ריבוי דרך גרידתא, הכי נמי דפליגי לענין אפסוקי לחיותא וכו', דאמר ליה בידי קא עבידנא ולא איכפת לי בהזיקא דריבוי דרך דידך, לענין אפסוקי לחיותא נמי אמר ליה בידי קא עבידנא, ולא איכפת לי בריבוי דרך דידך". אמנם עדיין צ"ע, כיון שאפילו לדברי הרמ"ה אין הכרח לשייך את הנידון של לימוד תינוקות במבוי לנידון של יורד לאומנות חבירו בלימוד תינוקות. אמנם, גם בביאור הגר"א משמע שיש קשר בין הסוגיות לגבי ההיתר של תשב"ד, דהנה הרמ"א כתב (קנו, ה) "יש אומרים שאם בני העיר צריכין לתורתו, אינן יכולין למחות בידו, אף על פי שיש תלמיד חכם אחר בעיר, דקנאת סופרים תרבה חכמה", ודין זה שייך לענין היורד לאומנות חבירו, וציי' ע"ד הגר"א (ס"ק כה) כמקור "כמ"ש במקרי דרדקי ומודה רב הונא וכמ"ש בס"ו בהג"ה וה"ה מלמדי כו' ועס"ג", וסעיף ג' הוא הדין של הרחבנו דין שנאמר בתינוקות של ב"ר לכלול כל דבר מצוה ה"ה בדין של יורד לאומנותו שנאמר בגמ' היתר לתינוקות של ב"ר אפשר להרחיבו כדי לכלול כל דבר מצוה. וכן מהרש"ם (ו, רי) בהדיא למד הדין של יורד לאומנות חבירו מן הדין של בני המבוי כי נשאל בענין סופרים מקומיים שהתנגדו לסוחר מקומי שקנה מסופרים ממקום אחר ומכר את הסת"מ שלהם לאנשי העיר, והתיר על סמך הדין של מבוי, וז"ל, "דכמו בת"ת ליכא השגת גבול כמ"ש בס"י קנ"ו סעיף ו' דקנאת סופרים תרבה חכמה, ה"נ בשאר מצוה, וכמ"ש"ל שם סעיף ג' וסעיף א' בסמ"ע ובה"ג דגבי סופר של ס"ת ומזוזות אין בני המבוי מעכבים מכח ריבוי הדרך וה"נ בזה".

2 התרומת הדשן (ב, קכח) דן בענין המהר"י ברונא, שעבר לגור במקום שכבר היה מורה הוראה אחר, והלה

ניסה למנוע מהמהר"י ברונא לנהוג ברבנות. והשיב התה"ד שאותו מורה הוראה אינו נוהג כדן, ובתוך דבריו כתב "ואי משום דיש קיפוח פרנסה בדבר מחמת הפרס שתיפול לכיס המנהיגים מגיטין וכה"ג, כמה טצדקי על קיבול שכר זה אנו בושים, ובטורח למצוא היתר לרובן, והאיך נחזיק אותו להיתר כולי האי להחשיבו פרנסה ומחיה בלבתי ישיג אחר בהם", והביאו הרמ"א בד"מ (רמה, ז) ופסק כן בהגהת השו"ע, אך לא הביא את טעמו (ויש טעמים נוספים לדין זה), אבל הש"ך (י"ד רמה, טו) הביא את טעמו. והביאו גם השו"מ (תנינא א, ג), וביאר, שהרי כל הטעם שמתירם לקחת שכר הוא משום שהוא שכר בטלה, וא"כ ממה נפשך, אם יש למלמדים פרנסה אחרת א"כ לא קפחו פרנסתם, ואם אין להם פרנסה אחרת, א"כ אין להם היתר לקבל שכר על הלימוד, דאי"ז שכר בטלה [המשיב דבר (סי' ח) למד שכוונת התה"ד היא למש"כ הר"ב בכורות (פ"ד מ"ו) נגד מנהג רבני אשכנז שלקחו כסף עבור זה, אבל ק"ק כי כבר יישבו המנהג הפוסקים שבאו אחריו כגון התו"ש שם, והרמ"א באה"ע" (קל, כא), ועיין בהערה 4 חילוק אחר מהגריש"א זצ"ל].

וכל זה הוא שלא כשיטת החת"ס של ההערה הקודמת, כיון שלשיטתו לא היה התה"ד צריך לדון כלל בצדדי ההיתר הללו, אלא כיון שכל הפעולות שבהם התעסק המהר"י ברונא הם עסקים של מצוה כגון לסדר קידושין וגיטין וכדומה, הרי הם מותרים משום קנאת סופרים. וצ"ע מדוע לא הביא החת"ס את דברי התה"ד שאינו כדבריו? [ואפילו אם נאמר שהנידון של התה"ד אינו האופן שבו אמרה הגמ' את ההיתר של קנאת סופרים, כיון שלפי המשיב דבר [אין זה המובן הפשוט בדברי תה"ד, וגם נגד החת"ס המובא בהערה 8] התה"ד מיירי כשהקהל קיבלו את הראשון להיות הרב שלהם ואילו בגמ' מיירי כשלא קבלו את הראשון, ראשית כל כי החת"ס בעצמו שהבאנו בהערה 8 לא הבין כן, ושנית כי אם היה ההיתר של קנאת סופרים היה מותר אפילו בקבלו עליו לרב, ואפילו אם מה שהפסיד הוא פרנסה של היתר, וכמש"כ המשיב דבר, וא"כ לדעת החת"ס לא היה צורך בסברת התה"ד, כיון שאפילו ירידה לפרנסה ממש מותרת בעסק של מצוה]. ואולי ניתן ליישב את דברי החת"ס עם האבני נזר שיובא להלן הערה 18, דלפי האבני"ז כיון שאין חשש שלולא התחרות יימנעו מלהתחנות ולהתגרש כדן, לא שייך בזה קנאת סופרים. אך אכתי צ"ע, דאעפ"כ היה לחת"ס להביא את דברי התרומת הדשן, ולחלק כנ"ל. [ואין לומר שהטעם שהתה"ד לא הביא את הסברא של קנאת סופרים הוא בגלל שיש מקרים שלא שייך היתר של קנאת סופרים, כגון אם הדבר יגרום למחלוקת [וכמו שהבאנו בעלון הקודם]. דא"כ לכאורה התה"ד היה אוסר לדינא וכמש"כ המשיב דבר (ב, ט) שבכל ענין יהיה אסור, וכן באמת כתב המשיב דבר שם בהדיא שבמקרה של המהר"י ברונא לא נגרם מחלוקת, וז"ל "ובזה לבד חקרו מהר"י ותה"ד ומהר"י ברונא, ולא היה בעובדא דידהו מחלוקת בעיר", וגם לא היה שם משום עני המהפך כמבואר שם]. וגם המהר"י ווייל בתשובתו (קנא) לא התייך משום קנאת סופרים, אלא כיון שמוותר לשני אנשים בעיר לפתוח אותו עסק, ולכן אף מדברתי אין ללמוד לא לכאן ולא לכאן [ומה שהזכיר שם קנאת סופרים אינו שייך לעניינינו, כיון שכוונתו רק לענין ההיתר של חזקת יישוב]. גם במשיב דבר, אחרי שהסביר את המהר"י, תה"ד, והרמ"א, חילק בין מי שמלמד תורה, ששייך בו ההיתר של קנאת סופרים, לבין מי שעושה שאר מצוה, כמו המצוות שעליהם דנו הפוסקים הללו, וז"ל (תחילת תשובה י') "היוצא בכל זה ברור הדין עפ"י פסקי רבינו הרמ"א שמשוה ת"ח לשאר אומניות (נגד תשו' המהר"י ברונא) כמבואר בחו"מ (קנו), וא"כ אם לא קבלו בעיר אותו אומן להיות אומן שלהן, ואותו ת"ח להיות להם למורה, ומזה מגיע פרנסתו ע"י סידור קידושין וגיטין וכו', לא שייך בזה השגת גבול. אבל אם קבלו אותו אומן או ת"ח, אין שום היתר להשיג גבול הקודמו, **וזלת מקרי דרדקי או מלמד תורה לרבים**, אפילו קבלו איזה מלמד או איזה ת"ח שיהא מלמד תורה ברבים, רשאי השני ג"כ להיות שם מלמד או ללמוד תורה לרבים, אע"ג שע"ז יקופח פרנסת הראשון, והוא משום שיהא קנאת סופרים תרבה חכמה". ומה שכתב שמוותר במלמד אחרי שקבלו הראשון הוא עבור התקופה הבאה, שעדיין לא שכרו את הראשון עבורה, שהרי על הזמן שכבר שכרו את הראשון לכו"ע אסור, כמבואר שם, וכמש"כ בגליון הקודם דין 5. וכן נראה מהאג"מ (חו"מ ב, לא), שאסר על אדם לפתוח חנות למכור ספרים ותשימישי קדושה באופן שאין מקום לשתי חנויות באותו מקום, ומשמע שגם הוא נקט שאין היתר של קנאת סופרים בכל דבר מצוה, שהרי במקום ששייך הטעם של 'קנאת סופרים' כתבנו בגליון הקודם דין 1 שמוותר לשני לפתוח, אף שאין מקום לשנים להתעסק באותו דבר. ולכאורה אין לחלק בין מוכר ספרים לבין מדפיס ספרים, ועיין בהערה הבאה שגם מתשו' הרמב"ם נראה דלא שייך היתר זה בשאר מצוות.

3 אחרי שהש"ך הנ"ל העתיק את דברי התה"ד הנ"ל, הוסיף וכתב "מיהו כל זה מדינא, אבל מצד המנהג אפשר שיש למחות בזה", והביאו בסתם גם האג"מ (חו"מ

המנהג שבו. ויש מי שנטה לומר שגם במצוה שמוותר לקחת עליה רק שכר בטלה יש איסור של יורד לאומנות חבירו לדעת הרבה מן הפוסקים, אבל זהו רק במי שעוסק בו באופן קבוע, ומתפרנס מעיסוק זה, שאז נחשב שדבר זה הוא 'אומנותו'⁴, אבל לא סמך על זה למעשה לאסור על אחרים לרדת לאומנותו.⁵

א, לח ד"ה וכ"ש). ואף שהשו"מ הנ"ל לא הביא את דברי הש"ך הללו, אין הכרח לומר שהוא חולק על כך לדינא או שלא היה נוהג בזמנו, כיון ששם היו לו טעמים נוספים להתייך את התחרות, כמבואר שם. יש לציין שבנידון של מוהל שרצה לעבוד במקום מסוים שכבר יש בו מוהלים אחרים, דנו הגריש"א ועוד (פ"ד ח, 230 ומופיע גם בקובץ תשובות א, ריב) אם המוהל החדש עובר על יורד לאומנותו, ולא הזכירו שום צד קולא מחמת שזו מצוה ואסור לטול על כך שכר. וכן בתשובת הרמב"ם (רעג) מדובר במילה, ואסר בפשיטות משום יורד לאומנות חבירו אפילו במקרה שהמוהל החדש לא התכוון להרע למוהל הראשון. ולדעת החת"ס, כפי שביארנו לעיל בהערה 1, וכן לדעת המהרש"ם שהבאנו שם, ברור שמילה נחשבת דבר מצוה, כיון שלגבי הדין של לעבוד בתוך המבוי הראשונים המתירים כל דבר מצוה מחשיבים בהדיא מילה כדבר מצוה [שהרי הראשונים הללו טענו על רש"י שפירש שרופא הוא מוהל, שהרי מילה הוא דבר מצוה, ומותר] וכמש"כ הסמ"ע (קנו, ג), וא"כ לחת"ס ומהרש"ם ודאי במילה יהיה דין של קנאת סופרים. אמנם במקרה של הגריש"א לא היה מקום להתייך בגלל קנאת סופרים, כיון שהמוהל החדש רצה לעבוד במקום המוהלים שכבר עבדו שם, ובזה יש גם איסור מצד עני המהפך כמבואר שם, ובזה אין היתר של קנאת סופרים אפילו במלמד כמש"כ בגליון 64 דין 5, אבל מהרמב"ם נשאר ראייה.

4 כן מבואר בקובץ תשובות הנ"ל, לגבי מוהל שבא לעבוד בבית חולים מסוים, שהיו בו מוהלים אחרים, ופסק שאין לחייב את הנהלת בית החולים לפטר את המוהל החדש מצד 'יורד לאומנות חבירו' לבד, כיון שהמוהלים הראשונים לא היו בטוחים שיהיו להם ילדים למול, ואין זה ברי הזיקא (שזה תנאי המעכב, עיין גליון 62 הערה 9), אבל הוא דן אם אפשר לאסור מכיון שהשני יעבור על 'עני המהפך בחררה', והרי ביורד לאומנותו יש איסור של עני המהפך גם בהפקר (הארכנו בזה בגליון 63 דין 3). וטעמו לצדד שאי"ז נחשב יורד לאומנות חבירו אינו כמש"כ השו"מ שהבאנו בהערה 2, אלא מאחר ולוקחים רק שכר בטלה, ולדעת מקצת פוסקים אין בזה ירידה לאומנות חבירו, כמש"כ החוות יאיר (מב) "לא שייך כלל לגבי מערופ"ל אומנות דידיה, כי מה זה אומנות, רק כפורש מצודה או מעמד רחיים אומנות נחשבת", ולכן טען שלדעות אלו כל אומנות שנטולים עליה רק שכר בטלה אינה נחשבת אומנות, ולזה הביא ראיות שאם זה דבר שהוא מתעסק בו בקביעות לכו"ע נחשב הדבר יורד לאומנות חבירו. ומההוכחות שהביא מהמהר"י ומשאת בנימין מוכח דס"ל שאם מתעסק בו בקביעות ומזה הוא מתפרנס יש איסור של יורד לאומנות חבירו [אם אין סיבות אחרות] גם אם אינו מצב של עני המהפך. וצ"ע למה לא הביא מהתה"ד ושו"מ שאם מותר רק לקחת שכר בטלה אין בו משום יורד לאומנותו. ואולי ס"ל שגם מה שהתה"ד פסק שאין דין של יורד לאומנות חבירו בשכר שלוקחים מסידור קידושין וכו' בגלל "כמה טצדקי על קיבול שכר זה אנו בושים ובטורח למצוא היתר לרובן והאיך נחזיק אותו להיתר כולי האי להחשיבו פרנסה ומחיה" היינו רק בדבר שאינו עושה בקביעות כדי להתפרנס ממנו, וכמעשה שהיה בענין אותה תשובה של תרומת הדשן, ששני הצדדים לא התפרנסו בקביעות מהרבנות. והגם שהגריש"א לא הביא מקור מן הגמ' והראשונים להגדרה הזאת [רק הביא לשונו של המהר"י וכו' ב], היה נראה שניתן להביא מקור מתוספות (בכורות כט, א ד"ה מה אני) שכתבו "אין לתמוה על דיני גזירות שבירושלים שהיו נוטלין שכרן מתרומת הלשכה, דבלאו טעמא דאגר בטלה דמוכח שרי התם כיון דכל עסקם היה על זה ולא היו עוסקין בשום מלאכה שעל כרחם צריכין להתפרנס ומה שנוהגין עכשיו ללמוד תורה בשכר אם אין לו במה להתפרנס שרי", ומבואר ששכר זה אינו 'שכר בטלה', אלא שכר שמוותר לקחת הגם שמתעסק רק במצות, וכיון שאינו שכר בטלה, גם התה"ד יסכים שעל השכר הזה חל איסור של יורד לאומנות חבירו. אלא שדבריו יהיו נגד השו"מ שפסק שאינו נקרא יורד לאומנות חבירו גם אם היה עוסק בזה בקביעות, שהרי במעשה של השו"מ מדובר במלמדים שעסקו בכך באופן קבוע.

5 בקובץ תשובות הנ"ל כתב "אך יש לדון דאי אפשר להגדיר מלאכת מוהל כאומנות, שהרי מן הדין אסור לקבל שכר עבור זה ואם לא רוצה למול בחינם ואי אפשר להשיג מוהל אחר, כופין אותו למול בחינם, כמבואר ביו"ד ס"ד רס"א". ואחרי שהביא מהר"י וכו' הוא כותב "לדידהו נראה דבדבר שהוא מתעסק בו בקביעות ומזה הוא מתפרנס הו"ל אומנותו בכך", אך הוא נשאר מסופק בזה, ולכן המשיך וכתב "אולם גם אם נניח דלא שייך במוהל דין יורד לאומנות חבירו...", והיינו שטען «**המשך בעמוד הבא**

2. אף לשיטות שגם בשאר מצוות הקילו באיסור של יורד לאומנות חברו, אמנם, שונה ההיתר בשאר מצוות מההיתר במלמדי תינוקות, שבשאר מצוות לא הקילו אם יש חשש שעל ידי שנתיר התחרות יגרום הדבר שאנשים יפסיקו להתעסק בזה לגמרי, מחשש שיתחרו בהם, וצריכים לדון כל מקרה לראות אם יגרום להתרשלות או לא, ואילו במלמדי תינוקות התירו אפילו אם יש כזה חשש, כיון שחז"ל רצו מאד להרבות התחרות בלימוד התורה.

שהיה אפשר לאסור מצד עני המהפך גם אם לא היה נחשב יורד לאומנות חברו, כיון שלדבריו המצב באותו בית חולים לא היה דומה להפקר, ולכן לכו"ע יש איסור של עני המהפך. אמנם יש לעיין, בנוסף למש"כ לעיל מהתה"ד והשו"מ, יש לדון בעצם ההנחה של הגריש"א שאסור למוהל לקחת שכר עבור המילה, א"ז מוכח ולא כתוב בשו"ת הרשב"א שהביא, כי הרשב"א מיירי במי שאביו אינו יכול למולו ואין לו כסף כדי לשכור מוהל למולו, ובאופן כזה פוסק הרשב"א שהחיוב למולו חל על כל מוהל, ולכן אסור למוהל לדרוש ע"ז שכר, אבל אם יש לאב כסף כדי לשלם למוהל, שזהו המצב בדרך כלל, לא כתב הרשב"א שאסור לקחת שכר, וז"ל הרשב"א (א, תעב), "אם אין אב, מוהר לבית דין ובית דין חייבין למולו... ומצוין למי שידוע למול למולו, דלדידהו מוהר רחמנא. וזה שיש לו אב ואין ידו משגת ליתן שכרו, הרי הוא כמי שאין לו אב ובית דין מחוייבין למולו. וזה שהוא יודע למול ואין אחר שידוע עליו חל החיוב יותר. ואם אינו רוצה בית דין כופין אותו". שוב הראוני שכ"כ הברכי יוסף (יו"ד רסא, ה), שדין מוהל כדין רופא, שמוותר לקחת שכר ממי שיכול לשלם. וקרוב לדברינו כתב הילקוט יוסף (מילה עמ' כו) "אם יש ב' מוהלים, וא' מהם מוכן למול בחינם ואבי הבן מתעקש למול אצל השני מצד אומנותו ובקיאותו, רשאי המוהל לקבל שכר". וכן האריך בזה הר' א.י. פישר בקובץ עומקא דדינא (חלק א) להוכיח שאין איסור לקחת שכר למול ילד שיש לו אב שיכול למול בעצמו או לשלם למוהל למול עבורו, והסכים לדבריו (שם) הגר"ז גולדברג שליט"א, ולמד ברשב"א כדברינו. במאמר הנ"ל גם ביאר המח' בטט"ד שאין להוכיח כהגריש"א שאסור לקחת יותר משכר בטלה מהמבואר במשנה בכורות (פרק ד) "הנוטל שכרו לדון דיניו בטלים להעיד עדותיו בטלן להזות ולקדש מימיו מי מערה ואפרו אפר מקלה", ומשם למד הרמב"ן (תורת האדם סוף שער המיחוש) וכן נפסק ביו"ד (שלו, ב) ש"הרופא אסור לטול שכר החכמה והלימוד, אבל שכר הטורח והבטלה, מותר" כי שאני רופא שחייב לרפאות מדין השבת אבידה ולכן מוטל עליו חיוב לרפאות ואסור לו לדרוש שכר, משא"כ מילה שהחוב מוטל על האב, כל זמן שהוא יודע למול, או שיש לו אפשרות לשלם.

6 בהערה 1 הבאנו שלדעת החת"ס יש להקל באיסור של יורד לאומנותו של חברו בכל מילי דמצוה, ולכן הקשה "למאי דקיל" ה"ה לכל אומני מצות אין מעכב א"כ מ"ש דנקט הכא טעמא משום קנאת סופרי' טפי מבשאר אומני מצות, אע"כ גרסי' (בגמ') "וניחוש דלמא אתי לאיתרשולי" פי' אם לא יהי' פרנסתו בריווח יתירשלא מללמוד יפה וכדומה, ומשני, אדרבא, הא עדיף קנאת סופרים תרבה חכמה, וברוכלל וכי הני לא שייך אתי לאיתרשולי, דודאי לא יעזוב חנותו בשביל שגם אחרים יבואו בעיר אבל מלמדים יתרפו ממלאכתם אי לאו דראו חכמינו ז"ל הא עדיפא דקנאת סופרים תרבה חכמה. מזה נ"ל בכל מלאכת שמים דאיכא למיחש לאיתרשולי ולא שייך קנאת סופרים תרבה חכמה, אין להתיר להזיק חברו, אדרבא יש להחמיר ולאסור טפי למגדר מלתא". ובאור דבריו, שלכאורה קשה, אם ההיתר לרדת לאומנות חברו קיים בכל דבר מצוה, מדוע נקטה הגמרא את הסבא של 'קנאת סופרים', שזה שייך לכאורה רק בלימוד התורה, וביאר שכוונת הגמרא לומר שמחמת טעם זה מקילים בלימוד התורה אפילו אם יש חשש של אתי לאיתרשולי, ובזה שונה לימוד התורה משאר מצוות, שבהם אין חשבון של קנאת סופרים ולכן מקילים רק אם אין חשש של אתי לאיתרשולי. כלומר, שבעצם היה ראוי להתחרות בכל המצוות, ואסור זאת מחשש שיתרשלו, ולכן צריכים לדון כל דבר אם באמת יש כזה חשש או לא. ומכאן החידוש הזה פסק החת"ס שם לאסור על אלו שרצו להדפיס מחזור חדש ולהתחרות עם המחזור שהדפיס ר' וואלף היינדהיים, הגם שמדובר בעסק של מצוה, כיון דאתי לאיתרשולי. וזה הטעם שהרבנים היו רגילים להכליל בתוך הסכמותיהם איסור על אחרים להדפיס את הספר תוך כמה שנים. וחזר על משנתו בקיצור בחידושיו לב"ב (שם ד"ה וניחוש). ובמקום שלישי בנידון של ש"ס ויולנא, שבעלי דפוס סלאוויטא קיבלו הסכמה מגדולי הדור שלא ידפיס שום אדם את הש"ס בתוך זמן מסוים, ובתוך אותו זמן התיר החת"ס (ח"ו סי' נז) לבעלי דפוס ויולנא להדפיס את הש"ס, כיון שבעלי דפוס סלאוויטא כבר מכרו את כל העותקים שהדפיסו [חוץ מכמה עותקים בודדים, והסכימו בעלי דפוס ויולנא לקנות אותם], וביאר שהטעם הוא כיון שבאופן זה אין חשש של אתי לאיתרשולי, כיון שבעלי דפוס סלאוויטא מכרו הכל, ולא הפסידו כלום [ואין להקשות ממה

3. בדין רב או ציבור הרוצים לפתוח בית כנסת שיתחרה עם בית כנסת קיים, שיש להם רב, יש אופנים שונים, ודיניהם שונים. אם פתיחת בית כנסת נוסף לא תגרום לריבוי חכמה, כי הרבנים אינם מלמדים ואינם מדריכים את הציבור, דינם כמו אומנות רגילה, שאסור לרדת לאומנות חברו, ובפרט אם מחזיקים את בית הכנסת כדי להתפרנס. ויש אופן שאמנם הרבנים מלמדים תורה ופוסקים הלכות, ומעיקר הדין שייך הטעם של קנאת סופרים תרבה חכמה, ובכל זאת יש איסור לפתוח בית כנסת נוסף, כיון שנחשב הדבר כאילו הם מפטרים את הרב שלהם תוך זמן שכירותו. דוגמא לדבר, אנשי העיר ששכרו רב עבור כל בני העיר, והמנהג בעיר הוא לא לפטר רב עיר, ומקבל חלק ממשכורתו ע"י ההתעסקות בצרכי מצוה של העיר, כמו מכירת חמץ, נתינת הכשרים לחנויות, החזקת מקוה טהרה, סידור קידושין וכדומה, אסור למקצת הקהל להביא עוד רב שיתחרה איתו בעניני העיר הללו, כיון שנחשב הדבר כאילו נותנים לרב אחר את המשכורת שהבטיחו לרב הראשון, והרי זה כמו עושק שכר שכיר⁸. אופן נוסף שאסור לפתוח בית כנסת נוסף,

«המשך בעמוד הבא»

שהוסיף בסיום דבריו, "יש בזה משום מושיבים סופר בצד סופר משום קנאת סופרים תרבה חכמה, ויהיו זריזים אלו ואלו במלאכתם אלו בש"ס"ן ואלו בספרים אחרים", שמזה היה נראה שקנאת סופרים תרבה חכמה אינו מצומצם רק ללימוד התורה אלא ב"ד צריך תמיד לשקול בדבר מצוה מה התוצאות של ההתחרות, ואם הם טובות אז יש היתר שנקרא "קנאת סופרים", וא"כ נפל כל החילוק שאמר לעיל בין לימוד התורה לשאר מצות, כי נראה שמה שנקט פה הלשון "קנאת סופרים" הוא לשון מושאל, וכוונתו רק שמההיתר למדפיסי ש"ס ויולנא תצמח תועלת, ולא נזק, מעין התועלת של 'קנאת סופרים', ואין הדברים הללו סותרים את מש"כ בגליון הקודם (דין 1 והערה 7) שאם באמת נראה לב"ד שהתחרות תגרום פחות לימוד תורה אסור להתחרות אפילו בלימוד התורה, כי גם החת"ס מתיר רק במקום חשש, אבל לא אם ברור שיהיה פחות לימוד תורה, כי בזה אין "תרבה חכמה".

7 בכך מיירי האגרות משה (חו"מ א, לח), שכתב "בכאן שלא שייך בבתי כנסיות היתר דקנאת סופרים", ולכן אסור לפתוח עוד בי"כ כשע"ז לא יהיה מספיק כסף לפרנס את הרבי הראשון. וכן היה המצב בשאלה של הנצי"ב (משיב דבר ב, ט) "רבנים בזמננו שאינם לומדים תורה לרבים, ורק מורי הוראה, ואין בזה משום קנאת סופרים תרבה חכמה, שוים לשארי אומניות דלא שרי להשיג גבול, אלא כשבא לדור בעיר וגם בלא קבלו להראשון". וכ"כ בתשובות והנהגות (ב, תשי) "יש בסביבה מספר בתי כנסיות וכוונתו למשוך אליו מתפללים שיכול להתפרנס כאן, ולא בא לפתוח למטרת הקמת שיעורי תורה נוספים או למטרת תפילה בכוונה יותר, אלא כיון שתושבי הסביבה עשירים רוצה לתפוס כאן מקום, וכע"ג מאן יימר לן שהתירו, ולא דמי לתלמוד תורה שהתירו אף שיש חכם אחר בעיר, שהתם הטעם ש"לאו מכל אחד זוכה אדם ללמוד" וכן "קנאת סופרים תרבה חכמה" וכדאיתא ברמ"א (שם סעיף ה') והיינו משום שלכל מלמד יש את הטעם שלו, אבל בתפלה אין סיבה לפצל שיהיו עוד מנינים".

8 הגם שהבאנו לעיל הערה 2 את הפסק של התה"ד בנידון של המהר"ר ברונא וכן נפסק ברמ"א (יו"ד רמה, כב) "רב היושב בעירו ולומד לרבים, יכול חכם אחר לבא וללמוד גם כן שם, אפילו מקפח קצת פרנסת הראשון, כגון שהקהל קבלו הראשון עליהם לרב ונוטל פרס מהם על זה, אפילו הכי יכול השני לבא לדור שם ולהחזיק רבנות בכל דבר, כמו הראשון, אם הוא גדול וראוי לכך", טען החתם סופר (שו"ת יו"ד רל, הובא בפת"ת יו"ד רמה, יא וח"מ שלג, ו) ששונה המצב בזמננו מזמן התה"ד, כיון שאצל המהר"ר ברונא "עין רואה בגוף דברי מהר"א ומהר"ו יראה כי אין אלו נאמרים אלא בימיהם, שלא קבלו הרב כפועל, אלא כל ת"ח הנהיג בני עירו שהיה דר שם וממילא היה לו פרס הקצוב מחופות וקידושין וכדומה, אף על גב כי דין תורה הוא שת"ח הממונה פרנס על הציבור בני עירו עושין לו מלאכתו, ומחוייבים ליתן לו פרנסתו, מ"מ כיון שלא שכרוהו כפועל אלא שבחא דאתיא ממילא, א"כ אם יבוא לשם אחר וינהיג גם הוא רבנות, מי ימחה בידו. אבל בזה"ז שמקבלים רב, ועוקר דירתו ממקומו, ובא לכאן וקוצבים לו שכירתו כמו שמשכירים פועל, ואילו הוא נושא נפשו ונפשות ביתו, ובתוך אותו הקצבה הוא שכרו מחופות וקידושין וגטין וכדומה, א"כ פשוט שהבא בגבולו לא טוב עושה בעמיו, וגרע מיורד לאומנות חברו, שהאומנות הוא הפקר אלא שזה בא ויושב בצידו, אבל הכא כבר זכה זה הרב בכל רווחא דעבידי דאתי בגבולו, ואסור ממש לשום אדם לקפח פרנסתו בזה, והרי זה כגוזל ממש, ודבר זה פשוט מאוד ואין ראוי להאריך". והטעם שהוא מחשיב «המשך בעמוד הבא»

אם על ידי זה תיגרם מחלוקת בעיר, וזהו אע"פ שהרב מלמד תורה ושייך קנאת סופרים, וגם אינו מתפרנס מעניני המצוות של העיר.⁹ וכל זה לענין לפתוח בית כנסת נוסף, אבל בכל המקרים הללו אסור לרב אחר להציע את עצמו לקהל בתוך זמן כהונתו של הרב הראשון, ואפילו אחר תום תקופת שכירותו, אם לא שהמנהג הוא לפטר את הרב בתום תקופת שכירותו, או כשהרב לא עבד כמו שצריך, וכדין כל בעלי שררה שנתבאר דינם בגליון 64 דין 310.

מי שבא ולוקח שכר מנישואין וכו' כמו גזל, כיון שתשלום זה הובטח לרב, והקהל התחייב מדין שכירות פועלים לשלמו לרב, ולכן אדם אחר הבא ליטול הרי הוא גונב שכרו של הרב. משא"כ בזמן המהר"ר ברונא שלא שכרו מישהו להיות רב, וממילא השכר של סידור קידושין לא היה שייך לרב מסוים. וכן הביא דבריו השו"מ (קמ"ב, ג), ותירץ את מה שהקשה עליו הדברי חיים (יורה דעה חלק א סימן נב, השו"מ שם חלק על הפסק של הד"ח), וכ"כ העה"ש (רמה, כט), וכן הביא דבריו של החת"ס והסכים לו האג"מ (ח"מ א, לח), ופירש דבריו, וז"ל, "ועיני בחת"ס יו"ד סימן ר"ל שבשכרוהו כפועל אף מדינת אסור לקפחו אף בפרס דגיטין וכדומה, ומש"כ החת"ס שם אבל בזה"ז שמקבלים ועוקר דירתו ממקומו ובא לכאן, פשוט שלא דוקא עוקר דירתו שאין חלוק בשוכר פועל אם הוא מאותו מקום או עוקר דירתו ממקום אחר". וכן הביא דבריו של החת"ס בציון אליעזר (י, לז) ופסק כמותו בפשיטות.

אבל צ"ע מש"כ החת"ס שבזמן המהר"ר ברונא לא היו מקבלים אדם מסוים לרב, כיון שהמהר"ר ברונא בעצמו כותב בתשובה (רנד) שבמקרים מסוימים היו מקבלים אדם לרב, ובכ"ז מותר למישהו אחר לבוא ולנהוג רבנות באותו מקום, וז"ל, "הרי כתב בהדיא דאין דין ומפוט בתביעת השגת גבול אפילו במתא ומוכה ומופנה, **אף על גב דקבלוהו לת"ח קמא עלייהו לרב ומנהיג**, וכ"כ הגאון מהר"י וי"ל בהדיא, **דאפילו כבר קבלוהו לת"ח קמא לא מועיל**, והביא ראיה מן הא"ז דכתב בסתם ואפילו אם יש ת"ח אחר בעיר ולא חילק בין אם בני העיר קבלו עליהם הת"ח הראשון לראש ולקצין בין אם לא קבלוהו עליהם, אלא בכל ענין לא מצי לעכב". וכן הוא גם בלשון הרמ"א שהבאנו [שכתב "כגון שהקהל קבלו הראשון עליהם כרב"], הרי שהיתה דרכם לקבל אדם מסוים בתורת רב לכל דבר. ויש ליישב, שעיקר החילוק של החת"ס הוא בין אופן שהציבור אמרו לרב שהמשכורת שלו תהיה מסידור קידושין וכו', לבין אופן שלא הבטיחוהו על כך, דבכה"ג אף שהיה מקבלו ממילא, מ"מ אין זה נחשב עושק אם יבוא עוד רב ויתחרה איתו על הדברים הללו.

9 עיין שו"ת משיב דבר (ב, ט) שהרחיב ע"ז, וכתב שזה גרוע הרבה יותר מהנידון של החת"ס שהובא בהערה הקודמת, וז"ל, "ואפילו שכרו הקהל את הראשון, שיש בזה גזל גמור כמ"ש במכתבי הקודם בשם הגאון ח"ס צ"ל, מ"מ אינו גזל ממש כעין ויגזול את החנית מיד המצרי, אלא הוא עושק ועושה עול וחמס. אבל הרבה גרוע מזה העון במה שהשני בא לעיר עפ"י מחלוקת, ועל ידו מתחזק הריב ושינוי דעות וגורם רעה רבה, הן מצד התורה הן מצד ד"א, מצד התורה שהוא לא מפורש בתורה ולא יהא קרחה וכעדתו", ובהמשך הוסיף שאפילו אם הרב האחר אינו נוהג כדן הרבה פעמים עדיף בכ"ז לא להביא עוד רב "כשיש מחלוקת, צריך לזיחר הרבה אפילו באופן שהרב אינו נוהג כשורה עפ"י ב"ד, ומצוה להעבירו, מ"מ יש לחוש שהמחלוקת יגרום רעה רבה יותר משהיו עפ"י הרב הראשון, ומי שהוא בעל נפש ישירה נוה לפשוט וכו' ולפרנס ביתו ובניו, משיכנס ליורה הותחת של אש המחלוקת".

10 דבר זה, שרב הוא מינוי של שררה, מבואר ברמ"א שם בשם הריב"ש, "ומי שהוחזק לרב בעיר, אפילו החזיק בעצמו באיזה שררה, אין להורידו מגדולתו אף על פי שבא לשם אחר גדול ממנו (ריב"ש סימן רע"א)". אמנם פסק הרמ"א (שם) שבמקום שנהוג לשכור רב לתקופה מסוימת ואח"כ לפטרו, אין בזה חשש איסור של הורדה משררה, אלא הרשות בידם למנות אדם אחר בתום התקופה הזו, וז"ל, "במקום שיש מנהג לקבל רב על זמן קצוב, או שמנהג לבחור במי שירצו, הרשות בידם (כל בו)". אמנם כתב החת"ס (שו"ת או"ח רז, הובא בפת"ת חו"מ שלג, ו) שבמקרה של רב, אפילו אם שכרו לתקופה כגון אם כתבו שהוא שכור לתקופה של ג' שנים, אין כוונת המשכירים לומר בזה שהוא נשכר רק לג' שנים ובסוף הג' שנים עומד לכהן שיפטר, וז"ל, "צ"ל נהי דכותבין זמן בשטר הרבנות, היינו לטובת הרב המשכיר שיהיה יכול לחזור בו אחרי כלות הזמן, ואינו כעבד עברי, אבל הקהל אין בידם לחזור אפילו ככלות הזמן אלא במקום שנהגו, ועל כן כתב רמ"א דתליא במנהג". והגם שהחת"ס הוסיף "ולא נשמע ולא נראה מעולם במדינות הללו שהסירו הרב והורידוהו מכסא רבנות שלו וכן לא יעשה", מ"מ הוא ג"כ מסכים דהיכא דנהוג נוהג, ומותר, וכמש"כ (שם) "הקהל אין בידם לחזור אפילו ככלות

4. במקום שלא שכרו רב באופן רשמי, אלא אדם אחד עמד מעצמו והתחיל לעסוק בעניני המצוה של העיר הנעשים בדרך כלל על ידי רב מקומי, מותר לאחר, שהוא גם כן תלמיד חכם וראוי להורות, אפילו אם הוא יותר צעיר מהראשון, לבוא לגור שם ולהתעסק באותם עניני מצוות, ואפילו אם הרב הראשון התפרנס מכך.¹¹ ויש אומרים שבזמן הזה הדבר אסור, ומותר לשני להתעסק רק בלימוד תורה.¹²

5. אף לדעת הפוסקים שהרחיבו את ההיתר של קנאת סופרים תרבה חכמה לשאר מצוות, יש מחלוקת אם רופא בכלל,¹³ ולכן

«המשך בעמוד 7»

הזמן אלא במקום שנהגו, ועל כן כתב רמ"א דתליא במנהג", וכתב השרידי אש (א, קלו) שכך היה נוהג בזמנו באשכנז "והנה, בערי אשכנז המנהג לעשות חוזה לג' שנים, ולסלקו אח"כ אם יכשר הדבר בעיניהם, ואף שכתב החת"ס ז"ל דברב ושו"ב שנתמנו לג' שנים, אסור להעבירם כל ימי חייהם, מ"מ באשכנז אין המנהג כך ועיין ברמ"א ב"ר"מ ס"כ"ב "ובמקום שיש מנהג לקבל רב על זמן קצוב כו' הרשות בידם". והחת"ס בעצמו (שם, רה) כתב פסק דומה לגבי חזן שהושכר לג' שנים, שג"כ אין לפטרו, כיון שאין כוונת הזמן לטובתם אלא לטובתו. אבל כתב שאם התנו בהדיא שבתום הג' שנים שניהם יכולים לחזור, אפשר לפטרו. ובעקבות החת"ס הלך העה"ש (רמה, כט) וכתב "אנשי העיר בוחרים להם רב פלוני להורות ולדון, ואף שעושים עמו כתב על כך וכך שנים, מ"מ אין מסלקין אותו לעולם, וכן המנהג הפשוט בכל תפוצות ישראל, ובפרט אם עוקר דירתו מעיר אחרת לפה, פשיטא ופשיטא שכל הבא להשיג גבולו הוה גזלן גמור, ולא גרע משכיר דעלמא".

11 באופן זה יש לדון בשני נידונים: א. מה שהשני פוגע בשררות של הראשון. ב. מה שהשני יורד לאומנותו של הראשון. ולגבי הנידון של שררה הבאנו בגליון הקודם (הערה 12) שרע"א (תנינא יב) יישב את דברי הרמ"א [וכ"כ השו"מ (קמ"א ח"ב סי' לג)] והביא שכ"כ הראנ"ח בשו"ת מ"מ עמוקים סי' מ' שאינו נקרא להוריד הראשון משררותו כיון שהוא ממשיך לעסוק באותם ענינים, אלא שאדם נוסף עוסק בהם. וגם הבאנו שם את דעת האג"מ (יו"ד ג, ע) שהבין ברמ"א שאינו מתיר לשני אלא ללמד תורה אבל לא שאר הנהגות השייכות לרב. אמנם לכאורה דבריו תמוהים, שהרי מקור החילוק של הרמ"א הוא בתשובות של תה"ד ומהרי"ו, לגבי המעשה עם מהר"י ברונא, ושם התיירו למהר"ר ברונא גם שאר הנהגות של הרב, כגון להיות מסדר קידושין. ונראה ליישב, שהאג"מ מתכוון לומר שדבר המיוחד לרב אסור לשני לעשות, אלא שבהגדרת 'דבר המיוחד לרב' יש חילוק בין המקרה של המהר"ר ברונא למצב היום, כי מבואר שם בתשובות שבזמן המהר"ר ברונא כל התפקידים הללו לא היו מיוחדים לרב, ולכן כל מי שרצה לבצע אותם היה יכול לעשותם, משא"כ היום כיון שייחדו את הפעולות הללו לרב, יהיה אסור לשני לעשות אותם אפילו ביחד עם הראשון שנהג בהם, משום שהיום יש בזה פגיעה בשררותו של הראשון.

לגבי האיסור להיות יורד לאומנותו כבר הבאנו למעלה שיש שני מהלכים: דעת החת"ס שגם במצוות אחרות שייך הטעם של קנאת סופרים תרבה חכמה, ודעת התה"ד שההיתר הוא מחמת שאסור ליטול שכר על עצם המצוה, אלא רק שכר בטילה.

12 זו דעת האג"מ הנ"ל, והוספנו שזהו 'בזמן הזה' מחמת האמור בהערה הקודמת.

13 הטעם לכך, שהרי התבאר לעיל (בהערה 1, והבאנו שכ"כ המהרש"ם) שהחת"ס חידש שההיתר של ירידה לאומנות חבירו משום 'קנאת סופרים' שייך אף בשאר מצוות, והמקור לדיו הוא משיטת הראשונים שלמדו [וכן נפסק לדניא (קנו, א)] שמה שמצאנו היתר לאחד מבני המבוי ללמד תורה לתינוקות, ואי אפשר לטעון נגדו "איני יכול לישון מקול הנכנסים ומקול היוצאים", כולל כל אחד מבני המבוי שרוצה לעסוק בעסק מצוה, והם מדמים את הדין של יורד לאומנות לדין אחד מבני מבוי. והנה בברייתא שם (כא, א) מבואר שאפשר למנוע רופא לעבוד בתוך המבוי מטעם "איני יכול לישון", וכן מבואר בגמרא. ובביאור דין זה נחלקו האחרונים, הסמ"ע ביאר (קנו, ג) שהכוונה לרופא רגיל [ולא כרש"י שפירש שהכוונה למוהל, כיון שרש"י סובר שההיתר נאמר רק במלמד תינוקות ולא בשאר דבר מצוה], ובני המבוי מעכבים עליו כיון שאין זו מצוה, וכיון שמוכח שרופא רגיל אינו בכלל ההיתר של קנאת סופרים, א"כ ה"ה שאינו בכלל ההיתר של ירידה לאומנות.

אמנם יש לעיין לדעת הט"ז, שחלק על הסמ"ע שם והקשה "תמהני מאי תיקן לפ"ז במה שפירש רופא נפשות, דאטו זה אינו מצוה. ונראה דלהכי כתב רבינו [הטור] סעיף ח'], מילי דמצוה כגון לחלק צדקה או להתפלל בעשרה, להורות דדוקא בענין מצוה התלוי בציון אנשים כמו אלו דחשיב, משא"כ כשאפשר לו לילך

«המשך בעמוד 7»

גדרו ההלכתי של סוכן מכירות, ותוקף התחייבויותיו

שאלה

מצוי מאד כיום שסוכן מכירות מטעם חברה גדולה משכנע לקוחות פוטנציאליים על ידי הבטחות שונות, שאינן עולות בקנה אחד עם מדיניות החברה, אותה הוא מייצג. לדוגמא, מעשה שהיה בסוכן של חברה סלולארית שהבטיח ללקוח שהוא יצליח להעביר את תשלומי הלקוח דרך חשבון בבנק הדואר, למרות שהחברה מתנגדת להסדר זה, והלקוח התנה עמו בפירוש שהסכמתו היא רק בתנאי זה, ואם הסוכן לא יצליח בכך, יבטל הלקוח את העסקה. כעבור זמן שבאמת לא הצליח הסוכן לעשות זאת, ביטל הלקוח את הוראת התשלום בבנק. כעבור שנה קיבל הלקוח התראה מעו"ד של החברה לשלם 700 ש"ח בגין הביטול, וכעת תובע הלקוח את הסוכן שישלם לו את נזקו, מאחר והוא הטעהו.

תשובה

- סוכן שהתמנה מטעם החברה לנהל משא ומתן עם לקוחות, ויש לו סמכות לקבוע את תנאי המקח, וכן ביכולתו לשנות את המחיר, דינו כ'שליח', ואם שינה ממדיניות החברה בדבר שהחברה מקפידה עליו, המקח בטל.
- באופן שאין בסמכות הסוכן לקבוע את התנאים ולשנות את המחירים, נחלקו האחרונים האם הוא בגדרי שליחות.
- ההגדרה של שינוי מדעת החברה, היינו כאשר אין החברה מוכנה לביצוע העסקה גם בדיעבד.
- באופן שהסוכן הבהיר ללקוח שהוא סוכן בלבד, ולא בעלים, אין הלקוח יכול לתובעו על ביטול העסקה או על נזקים שנגרמו לו עקב כך. ואם לא הודיעו זאת, יהא הדין תלוי במחלוקת הפוסקים.

נימוקים וביאורים

הגדרת סוכן, כ'שליח' או כ'מתווך'

הנתה"מ זכה, כיון שמעשה קוף עביד.

וביאר האבן האזל (פ"ב משכנים ה"י) שהמחלוקת ביניהם היא האם בכל מכירה שנעשית ע"י שליח, הגדר הוא שעצם המכירה היא העברת הבעלות ע"י המוכר ללוקח, וכשנעשית ע"י שליח המובן הוא שהשליח מקבל כח מהמוכר לעשות את מעשה המכירה, וממילא המכירה עצמה מתייחסת למעשי השליח, או שהלוקח עושה לבדו את פעולת הקניה ישירות מהמוכר וחלקו של המוכר הוא שמסכים לביצוע העברת הבעלות ע"י הלוקח, וממילא כשנעשית ע"י השליח, אין השליח עושה אלא מעשה קוף בעלמא של העברת החפץ מהמוכר ללוקח. ולדעת הקצות השליח מקבל כח מהמוכר לביצוע המקח, ולכן צריך שיהיו בו גדרי שליחות, ולדעת הנתיבות מספיקה הסכמת המוכר למקח, ולכן אין צורך בגדרי שליחות.

אמנם אף הנתיבות עצמו מודה שיש אופנים שצריכים להגיע לדיני שליחות, והיינו באופן שיש לשליח כח לפסוק את המחיר, או לשנות את תנאי המקח, דכיון שהדבר תלוי בריצוי שלו, הרי הוא תלוי בגדרי שליחות [ולפ"ז יש ליישב את שיטת הנתה"מ מהא דפסק הרמב"ם לגבי שליח למכירה, שאם שינה השליח או עבר על דעת משלחו, לא עשה כלום, וביארו הנו"כ דהיינו כיון ששליח ששינה שליחותו בטילה, והרי לדעת הנתה"מ אף ללא גדרי שליחות צריך המקח לחול, וע"כ כנ"ל דבאופנים מסוימים בעיני שיהיו לו גדרי שליחות].

לסיכום: סוכן שיש לו כח לקבוע ולשנות בתנאי המקח, הרי הוא בגדרי שליחות. ואם אין לו כח לכך, יהא הדין שנוי במחלוקת האחרונים, האם הוא שליח או לא.

סוכן ששינה מתנאי החברה האם שליחותו בטלה

מעתה עלינו לברר את הדין באופן שהסוכן עבר במכירתו על תנאי החברה, האם המכירה בטלה. ובאופן שאין

«המשך בעמוד הבא»

לו סמכות לקבוע ולשנות את התנאים, לדעת הנתה"מ הנ"ל אין דינו כשליח, וא"כ יש לומר שגם אם שינה - לא בטלה המכירה, שהרי המקח נעשה בין החברה לזקן, והסוכן אינו אלא מתווך ביניהם, ואין סיבה שיתבטל המקח מחמת דברי הסוכן לזקן. אבל באופן שיש לו סמכויות לשנות ולקבוע תנאים, ומחמת כן דינו כשליח, וכן לדעת הקצות בכל גווני, יש לדון האם ומתי בטל המקח.

והנה מקור דין שליח ששינה הוא בקדושין (מב:), שם מבואר ששליח ששינה שליחותו בטלה, כיון דאמר ליה המשלח לתיקוני שדרתיך ולא לעוותי. ויש לחקור האם ביטול השליחות נעשה ממילא ובכל מקרה, ואם ירצה המשלח לקיים את המכירה יצטרך קנין חדש, או שזו רק אפשרות שיש למשלח לבטל את השליחות, אך אם הוא רוצה בקיום השליחות, אינה בטלה, וכל הקנינים שעשה השליח, קיימים. ונראה שנידון זה תלוי במחלוקת הראשונים בסוגיא שם, וכדלהלן.

הר"ן שם (יז. מדה"ר) הבין שבמקום שקלקל השליח, השליחות בטלה לגמרי, והקשה על כך מהמעשה המובא בב"ב (קסט:). בשליח שקיבל מעות לקנות קרקע, וקנה שלא באחריות, אתא לקמיה דר"נ, א"ל לתיקוני שדרתיך ולא לעוותי, זיל זבנה מיניה שלא באחריות, והדר זבנה ניהליה באחריות. ומוכח שהמקח קיים, והשליח צריך לתקן את הקלקול. ותירץ הר"ן, שבמעשה המובא בב"ב לא הודיע השליח למוכר שהקניה היא בשליחותו של אדם אחר, ולכן כל עסקו של המוכר איתו, ועכשיו שאומר שהמקח שייך למשלח אין למוכר בכך כלום. משא"כ כשהודיע שהוא שליח, שהשליחות מתבטלת. וכתב הב"י שכן היא דעת הרמב"ם, שפסק בהלכות שלוחין (פ"ב ה"ד) וז"ל, השליח שקנה או מכר והודיע שהוא שליח, אע"פ שמשך או המשיך ונמצא שעבר על דעת משלחו, בטל המקח, ומחזיר. ואם לא הודיע שהוא שליח, נקנה המקח, ויהא הדין בינו ובין זה ששלחו. וכן למד הרא"ש (ב"ב פ"י סי' כ"ו), שאם פירש שהוא שליח ושינה בשליחותו בטלה שליחותו, וצריך לקנותו שנית. אמנם הראב"ד (פ"א משלוחין ה"ג) פליג, וס"ל שאין הדבר תלוי אם הודיע השליח למוכר שהוא רק שליח, אלא תלוי מה רצונו של המשלח, שאם רצה מקיים שליחותו, והמקח קיים. ואם רצה, מבטלו.

נמצא אפוא שבנידון זה נחלקו הראשונים, לדעת הרמב"ם הרא"ש והר"ן, השליחות בטלה מאליה. ואילו לדעת הראב"ד תלוי הדבר ברצונו של המשלח. ובשו"ע סי' קפ"ב פסק כהרמב"ם, וכך ביאר הסמ"ע (סק"י). [וכן מדויק בשו"ע שם ס"ב, שכתב שאם עבר על דעת משלחו לא עשה כלום, ולא כתב שהדבר תלוי ברצונו של המשלח]. וכיון שנפסק להלכה שהשליחות בטלה מאליה, צריך להבין איך יתכן שיסברו הרמב"ם והשו"ע שאם לא הודיע שהוא שליח, המכירה קיימת.

עוד הקשה הנתה"מ (סק"ד), באופן שלא הודיע לו, היאך אמרינו שהמקח קיים, והרי כיון ששינה השליח שליחותו, והמוכר לא הסכים לכך, א"כ נמצא שמוכר דבר שאינו שלו. ותירץ, שאמדו חז"ל דעת השליח שאינו רוצה להיות גזלן, ולכן כוונתו במה ששינה שהוא יתקן את העיוות, ויקבל עליו את התשלום, כדי שלא יפסיד המשלח, ולכן המקח קיים, וממילא לא נחשב כשינוי למעשה [כיון שבפועל לא ניזק המשלח מהשינוי, אלא השליח].

והוסיף הנתה"מ להקשות, א"כ באופן שאין לשליח מעות לשלם או לתקן את העיוות, מדוע המקח קיים. וביאר הנתה"מ (סי' קפ"ה סק"ה) דכיון שהמשלח מסר את החפץ ביד השליח, והיה

יכול לכפור בו או להבריחו, א"כ מסר בידו נאמנות לענין זה שכל מעשיו עם הקונה קיימים, כאילו החפץ של השליח ממש, וסמך על השליח שיתקן בעצמו כל קלקול שיווצר מחמתו. והטעם שכשהודיע שהוא שליח לא אמרינו כן הוא כיון שזו גופא מטרת ההודעה, להסיר מעל עצמו את כל האחריות, ולהדגיש שהוא שליח בלבד.

ובדברי האחרונים מצאנו שנחלקו על הנתה"מ: א. המהרש"ל בכתובות (צט): כתב ששליח המוכר, אפי' לא הודיע שהוא שליח, אם עיוות - המכר בטל, כיון שאינו יכול למכור דבר שאינו שלו, וכ"כ השעה"מ (פ"ג ממכירה ה"ט) בדעת הרא"ש. אך בשו"ע שכתב 'משך או המשיך' משמע שגם בשליח המוכר הדין כן. ב. המחנה אפרים (הלכות שלוחין פ"ב) הקשה לדעת הרמב"ם באופן שלא הודיע שהוא שליח, איך המקח קיים, הרי מכר דבר שאינו שלו. ותירץ, כיון שהשליח צריך לשלם את הנזק שיצר, א"כ אין כאן פסידא כלל, וביחס למשלח אין עיוות. משמע מדבריו, שאם א"א לשלם או לתקן, אין המקח קיים, והיינו דלא כהנתה"מ. וכן בשליח לקנות פליג, דהביא המחנ"א שנחלקו הראשונים באופן שעבר על דעת משלחו בשוגג, ולא הודיע, וקנה, האם המקח קיים וחייב השליח, או שדוקא בעבר במזיד אמרינו דבלא הודיע המקח קיים, ואילו בשוגג גם בלא הודיע המקח בטל, ופטור השליח. וביאר את החילוק, דכשעבר במזיד ידע שאין המשלח מתרצה, וא"כ אדעתא דנפשיה קעביד, לקנותו לעצמו. אך בשוגג לא התכוון לשנות מדעת משלחו, ולמשלחו קנה. ואילו לדעת הנתה"מ בין במוכר בין בלוקח הסברא שקונה למשלחו היא כיון שאינו רוצה לעבור בגזלה, ומתכוון לשלם את העיוות. ג. רעק"א הביא בשם מהר"י בן לב שאם אינו יכול לתקן את העיוות, כגון ששלח להשכיר חצרו לשנה, והשכיר לג' שנים, בטל המקח, כיון שאינו יכול לתקן את הנזק, אם תישאר השכירות קיימת. ואילו לדעת הנתה"מ לכאורה לא יהיה הדין כן, דכיון שנתן לו כח של שליח ונאמנות כמו שליח, א"כ באופן שיכול השליח להכחיש שאמר לו לג' שנים, השכירות קיימת. וכן י"ל לדעת הנתה"מ אף בכה"ג המשלח סומך שהשליח יתקן את העיוות, באופן שיפצה אותו או את השוכר, שישתלם להם לקיים את ההסכם אף באופן הזה, ובכה"ג המקח קיים.

העולה לדינא מהנ"ל: א. שינה השליח, והודיע שהוא שליח, השליחות בטלה מאליה. ב. אם לא הודיע, לדעת הנתה"מ השליחות קיימת כיון שהקלקול ניתן לתיקון, ואף אם בפועל לא תיקן. ולדעת האחרונים השליחות קיימת רק באופן שמתקן. וא"כ באופן שסוכן נחשב לשליח, והודיע שהוא שליח, ושינה, המקח בטל. ואם לא הודיע שהוא שליח, ואינו מתקן את הקלקול, יהא דינו תלוי במחלוקת האחרונים הנ"ל.

מה נחשב ששינה הסוכן מדעת החברה

לאחר שהתברר ששינוי השליחות עשוי לגרום לביטול המקח, יש לברר מהו 'שינוי' לענין זה.

איתא בכתובות (צט): פשיטא, אמר לאחד ולא לשנים, חשיב שינוי. ופירש"י (ד"ה האמר) דגלי דעתיה דקפיד. ובהמשך הגמ', א"ל לאחד סתמא, מאי, ופליגו, והלכה כרב חסדא שכוונתו לאחד ואפי' לשנים. ופירש"י (ד"ה לאחד) דלאו אורחיהו דאינשי דקפדי בכך, והאי נמי לא קפיד, אלא דאורחיהו לאשתעוויי בהכי. ומבואר מכאן ששני דברים נחשבים לשינוי: א. שפירש את ההקפדה. ב. דבר שכולם מקפידים בו. וכן פסק הרמב"ם (גירושין פ"ט הל"ו). והוסיף «המשך בעמוד הבא»

רואה את השינוי כעיוות, או שיש סברא גדולה שמקפיד, או נגרם לו נזק, המקח בטל. ולגבי סוכן ששינה ולא תיקן את השינוי, יש לדון בכל מקרה לגופו, האם החברה מקפידה בכך ששינה, או שאינה מקפידה כיוון שדברים שאינם כתובים בחוזה אינם מחייבים אותם [וכגון שהתנו כן בפירושו], או שאף כשאין לה נזק ממוני מקפידה החברה על שמה הטוב, ונחשב בעיניהם לעיוות ביצוע מכירה באופן שונה מתנאי המכר שלהם.

טענת הקונה שניזק מאי קיום הבטחות השליח

לאור כל הנ"ל עולה בנידון שאלה זו: א. כאשר הסוכן הודיע שהוא שליח, א"כ בכך הוא מתנער מהאחריות, ופטור, כיון שהמקח נעשה עם המשלח וכפי תנאיו. ב. כאשר לא הודיע שהוא שליח, לדעת הנתיבות חייב השליח, משום שאמדין דעתו שאינו רוצה לעבור בגזילה, ולכן גם כאשר אינו יכול לתקן ואין לו ממון לשלם, המקח קיים, וישאר חוב עליו. ולדעת המחנ"א, בשליח הלוקח אם עשה כן במזיד, המקח קיים והשליח חייב. ובשו"ג, היא דינו תלוי במחלוקת הראשונים.

מהרי"ק (שרש כ"ז) לבאר, שאם אמר המשלח שהוא מקפיד, או ששלחו בתנאי זה ושינה, השליחות בטלה. ואם לא פירש, אלא שאנו צריכים לאמוד את דעתו, תלוי הדבר בג' חילוקים: א. בדבר שרוב בנ"א מקפידים, תולים שגם הוא מקפיד, וכך מבארים את דבריו. ב. וכן במקום שיש סברא גדולה שאומדים דעתו שזו היתה כונתו, הו"ק הפדה. ג. וכן במקום שיש לתלות שיש לו הפסד, הו"ק שינוי, וכמו שמצאנו בפחות משתות שבסתם בנ"א הו"ק מחילה, ובשליח הו"ק ביטול מקח, משום לתיקוני שדרתיך ולא לעוותי.

ובמחנ"א (שלוחין פ"ג) הקשה, דבגמ' (קדושין מב.) איתא דשליח שעשה חלוקה בין שנים, וטעה בכ"ש בטל המקח, כיון שיכול המשלח לומר לו לתיקוני שדרתיך, והרי שם לא שינה מדברי המשלח. ותי', דכל שולח שליח הו"ק כפירש שאם יצא עיוות מידו, אף בטעות, אינו שולחו. ואם אינו עיוות, ולא עבר על דברי המשלח, המקח קיים. ואפי' סתם בנ"א קפדי בהכי.

והעולה מכל הנ"ל: שליח ששינה, אם המשלח הקפיד בפירושו, או שסתם בנ"א מקפידים [ולכן נבאר כך את דבריו], או שהמשלח

אם כבר יש רופא אחד בעיר, ואין אפשרות לשני רופאים להתפרנס באותו מקום, להרבה שיטות אסור לעוד רופא לפתוח מרפאה, בין אם הוא גר בעיר ובין אם הוא גר בעיר אחרת. אמנם אם הרופא הראשון מתרשל בעבודתו, ודאי מותר להתחרות עמו, כיון שאינו ממלא תפקידו כראוי¹⁴. וכן אם הרופא הראשון מקבל לקוחות רק חברי קופת חולים מסויימת, מותר לקופות אחרות לפתוח מרפאות במקום¹⁵, וכן אם הרופא השני מומחה מן הראשון במידה ניכרת, מותר לו להתחרות עם הראשון¹⁶.

6. וכן במקום שיש שוחט עבור הציבור המקומי¹⁷, כתבו האחרונים שאסור לשוחט אחר להתחרות איתו, אם אין מספיק עבודה עבור שני שוחטים, אף שזהו דבר מצוה¹⁸. ויתירה מזו, הרבה אחרונים

«המשך בעמוד הבא»

בלעדי, ובזה אין השגת גבול, וכשם ששינוי בחו"מ (שם), וז"ל, כשמביאים סחורה אחרת, שאין כמותה בעיר, אף על פי שאינם מוזילים ואינה טובה יותר, אינם יכולים למחות, אבל דבריו אלו צע"ג כי אם דבריו נכונים א"כ למה הוצרכה הגמ' לומר טעם היתר במלמד בגלל שקנאת סופרים תרבה חכמה, תיפוק ליה שכל מלמד שונה מהשני, וכמו שמצינו בפירוש בחז"ל (ע"ז יג, א) שמוטר לתלמיד אפילו ללכת לחו"ל ללמוד תורה, רבי יוסי אומר אפילו בזמן שמוצא ללמוד יטמא לפי שאין אדם זוכה ללמוד מכל". ומסתבר שבמקרה של הגריש"א היו עוד פרטים חשובים שמחמת כן היתר את התחרות.

14 כיון שאז אפילו אם היה שכור היה ניתן לפטרו כמבואר בגמ' (ב"ב כא, ב) "מקרי ינוקא, שתלא טבחה ואומנא וסופר מתא כולן כמותרין ועומדין ניהו", ופירש רש"י "כמותרין ועומדין דמו שלא יקלקלו, ואם קלקלו מסלק להו בלא אתרייתא, אף על פי שלא התרו בו קודם לכן".

15 דין זה פשוט משני טעמים: א. כניסתו של רופא נוסף לא תקפח את פרנסת הראשון, שהרי אותם לקוחות השייכים לקופות אחרות בין כך לא היו באים אליו. הרי יש צורך שיהיו שירותי רפואה עבור כל אדם מכל קופה.

16 כיון שאופן זה דומה ל"סחורה אחרת" שהתיר הרמ"א, וכמו שהבאנו לעיל בהערה 13.

17 אופן זה אינו מצוי כל כך היום, ששוחטים כמעט רק במקומות מסויימים עבור גופי כשרות, ואין קשר בין השוחט ליישוב מסויים, כפי שהיה בקהילות בעבר. אמנם לא נמנענו להביא את הדין בגלל היסודות שאפשר ללמוד ממנו.

18 האבני נזר (הנ"ל בהערה 13) דן בפירוש בעניין שחיטה, וכתב שגם אלו המתירים בגלל מצוה, אוסרים בגלל ששחיטה היא צורך הגוף "לפי זה [כמו רפואה, המשך בעמוד הבא]

לבתי האנשים שצריכין לכן, מעכבין עליו". ולפ"ז יש לדון האם רפואה תהיה בכלל ההיתר של דבר מצוה לגבי יורד לאומנות חבירו, דאם גדר ההיתר הוא ב'דבר מצוה', א"כ אף רפואה היא מצוה לדעת הט"ז. אך אם נאמר שההיתר של ירידה לאומנות שוה לגמרי להיתר של אחד מבני המבוי, א"כ תאסר ירידה לאומנות חבירו ברופא, כפי שאסר הט"ז במבוי. אמנם יותר מסתבר להיתר את הדבר, כיון שטעמו של הט"ז שאפשר ללכת למקום אחר שייך רק לגבי טענת "איני יכול לישון", ולא לגבי יורד לאומנות חבירו. [גם נראה ששונה רפואה היום מזמן הגמרא, כיון שהיום קשה לומר שהרופא יכול ללכת ללקוחות, כיון שאינו יכול ליטול את כל כליו ומכשיריו ללקוחותיו].

והנה האבני נזר (חו"מ נו) יישב את שיטת הסמ"ע וכתב "החולקים שסוברים דאפילו שאר מצוות ס"ל דגם בהו חיישינן אם נאריך עליהם את הדרך תתבטל המצוה. וזהו במצוה שאין בה צורך הגוף, כגון כתיבת ספר תורה ומוהל, אבל רפואה ולימוד נערים אומנות, שאפילו אינם יהודים עושים כן, לא חיישינן שתתבטל". ולפי דבריו יש לעיין בדין רופא לגבי יורד לאומנות חבירו, לדבריו מסתבר שמאותו טעם שלא היתרו זאת במבוי כיון שאין לחוש לביטולו, ה"ה שלא נתיר להיות יורד לאומנות חבירו. אבל לפי הערוך השלחן (סי' קנו סעיף ד) שסובר שאלו המתירים כל דבר מצוה מתירים רופא, ולומדים שהאיסור שנאמר בברייתא הוא רק על אלו שמלמדים רפואה אבל לא על הרופאים, אם כן רופאים יוכלו בהיתר של דבר מצוה. והעטרת צבי (ווילנא) [ועל דרך זו פירש גם החתם סופר (ב"ב כא, א) ד"ה אלא אמר רבא] פירש שהסמ"ע התכוון לרופא שהוא דומה למק"ז דם שמתעסק ברפואה שאינה הכרחית, וכיום ניתן לומר כן רק על אותם רופאים שאינם מרפאים מחלות, אלא מונעים אותם, כמו דיאטנים וכדומה.

הארכנו בזה כיון שראיתי בחשוקי חמד (בבא בתרא כא, ב) שפסק בפשיטות שגם ברופא יש דין של קנאת סופרים, בטענה "שכבר פסקו חכמים שאין לגור בעיר שאין בה רופא (סנהדרין ז, ב), ופשוט הדבר שאם יתרבו רופאים בעיר תשתפר רמת הרפואה ויטב לציבור", וזהו טעם מחודש שלא מוזכר בגמ', ומהכ"ת שזה מספיק חשוב כדי לדחות בן אדם ממחיתו. ולפי דברינו יהיה תלוי הדבר בשתי מחלוקות, א. לאלו הסוברים שאין היתר בשאר דבר מצוה, יהיה אסור. ב. אפילו לדעת המתירים בשאר מצוות, לדעת האבני נזר לכאורה יהיה אסור, ולדעת הט"ז ועוד פוסקים יהיה מותר. טעם נוסף כתב החשוקי חמד הוא עפ"י מה שכתב בעצמו לפני זה בשם הגריש"א לגבי פעוטון "אם מותר לפתוח פעוטון סמוך לחבירו, שמעתי ממו"ח מרן הגריש"א אלישיב שליט"א (צדוק"ל) שגם כשאינו גר באותה עיר מותר לו, מכיון שהאיסור לירד לאומנות חבירו, נאמר רק כאשר ראובן מוכר שמן או טוחן חטים, שאז אסור לשמעון למכור אותו שמן או לטחון כאותם חטים. אולם בפעוטון, שכל אדם מציע שרותים אישיים מיוחדים שנחנך בהם וכישורים בלעדיים, כגון יחס מיוחד, טיפול מסור, נקיין וכדומה, וכל אדם טרם מחליטה להיכן למסור את ילדה, שוקלת את סגולותיו של כל פעוטון, נמצא שכל פעוטון נחשב כמיוחד וכסוג

אם הראשון מרויח כסף מהחזקת בית הכנסת, הגם שכוונת השני רק לשם שמים ואינו עתיד להרויח כסף, יש לו את כל המגבלות שנאמרו בדינים הקודמים²³. ואם פתיחת בית הכנסת השני תגרום לסגירת הבית כנסת הראשון לגמרי, הדבר אסור בכל אופן, ואף אם כוונת שניהם לשם שמים ולא להרויח כסף²⁴, אלא אם כן אין מתנהגים כשורה בבית כנסת הראשון.

כו, וכ"ש אם יש איזה תועלת במצות התפלה ע"י מציאת בית תפלה, דלא מצי מעכב כלל, כדאמר' התם קנאת סופרים תרבה חכמה". והביא ראה מהתה"ד (ב, קכח) שהבאנו בהערה 2, שכתב "נראה דכל מה שאסרו חכמים שלא ירד איש לאומנות חבירו להסיג גבולו היינו דוקא בכל מידי דאית ביה קיפוח פרנסתו ומעוט רווחו וחוסר מחייתו, אבל כה"ג דחד עביד שררותא דמתא, ואיך בא למעבד נמי שררותא דמתא כוונתיה, ואין בזה חסרון כיס, מאן לימא לן דאסור כה"ג דכל חד וחד בעי למזכי בשכר פרנסי ישראל, דהוא שכר שאין לו שעור". ודברי הראנ"ח הובאו במגן אברהם (קנג, מא) וכן פסק המשנה ברורה (קנג, צא).

22 דין זה אינו מצד יורד לאומנות חבירו, אלא משום שיש מעלה של ברוב עם הדרת מלך, וכ"כ בשו"ת רדב"ז (ג, תעב) "דברוב עם הדרת מלך, וניחא להו שיהיו רבים בב"ה שלהם דבהכי ניחא להו טפי. וכל זה בזמן שכולם לב אחד הוא שקילוסן עולה יפה. אבל אם חלק לבם, יותר טוב הוא שיתפללו כל כת לעצמה", והביאו דבריו החת"ס (ח"מ יב) והשו"ת בית שלמה (או"ח כו), וז"ל, "נמצא בנידון דין זה הבית המדרש מכילה את כולם, ולבם גם כן שלם עם אנשי בית המדרש, אסורים ליפרד, אם כוונתם רק שיהיה להם מקום מרווח יותר להתפלל, או משום כבוד המדומה ושאר טעמים חלושים, שאינם כדאי נגד כבוד המקום ברוך הוא וברוך שמו, שברוב עם הדרת מלך. אמנם אם כוונתם לשם שמים בהפרדם מעל אחיהם, או שאין המקום מכילם, כהאי גוונא אף שאין יכולין למחות בידם ליפרד מהם" וכו', והביאו המשנה ברורה (קנ, ב).

23 דין זה פשוט, שהרי מחמת מעשיו יפסיד הראשון. והאג"מ (ח"מ א, לח) דן באופן שהשני אינו רוצה להשתכר כמו הראשון, רק עובד נגד השני, וז"ל, "וכל שכן הכא, שמייסדי ביהכ"נ האחר אינו להרוחה, שיותר אסור, כי כל הטעם שמתיר ר"ה בדר"י לבר מבואה דידיה הוא מטעם אתה עושה בתוך שלך ואני עושה בתוך שלי, שהוא מטעם שהראשון ג"כ לא היה לו רשות לאסור עליו לקפחו מלהרויח מעסק כזה, ולא שייך זה בעושה השני שלא להרוחה, שנמצא שהראשון אינו מקפחו בכלום, והשני מקפח לראשון, שבזה מסתבר שאסור אף שהוא רק להפחית ולא לקפח לגמרי".

24 בשאלה זו דן הראנ"ח שם באריכות, ובתחילה הוא מברר את הדין באופן שעי"י שהשני יפתח ביכ"נ יבטל הביכ"נ הראשון, והוכיח מהמהרי"ק (ק"ג) והריב"ש (רעב) שהדבר אסור, כיון שהבי"ן שאם נתיר לפתוח עוד בהכ"נ במקום שע"י הראשון יאלץ לסגור נחשב הדבר כאילו התרנו לציבור להעביר את הביכ"נ מהמקום הראשון למקום השני [אף שפרט זה אינו כתוב במהרי"ק ובריב"ש אבל הראנ"ח נקט כן בפשיטות], וכיון שהתבאר במהרי"ק ובריב"ש שאסור לקהל לעשות כן, ה"ה שאסור לפתוח את השני במקום שתיגרם ע"י סגירת הראשון. ואח"כ חזר והקשה על עצמו שהרי מדברי התה"ד (קכח) נראה שיותר אפילו אם חזקת הראשון תבטל לגמרי ע"י שהשני יתחיל, והסיק שאכן דין זה תלוי במחלוקת, שהמהרי"ק והריב"ש אוסרים, ותה"ד מתיר במקום מצוה, אם הראשון לא עשה הסכם עם הציבור, כיון שכל אחד יכול לטעון שהוא רוצה לזכות במצוה. השו"ע (או"ח קנג, יז) פסק את דינו של המהרי"ק, וכ"כ המ"ב (קנג, צא) כהחילוק של הראנ"ח, שאם לא יבטל הראשון לגמרי מותר לשני לפתוח, ואם יבטל הראשון מחמת כן, אסור לשני לפתוח [אלא אם כן רוצים לבנות ביכ"נ של הציבור, כמבואר במ"ב ס"ק צג].

אסרו אפילו לאכול משחיטת השני¹⁹. ויש אחרונים שהוסיפו שאם הקהל שכר את השוחט הראשון, יש לשני דין של גנב, ומחמת כן אסור לאכול משחיטתו²⁰.

7. באופן שהתחרות ביניהם אינה על כסף, אלא לשם שמים, כגון אדם המחזיק בית כנסת בביתו, ללא רווח ממנו, ואדם נוסף רוצה להקים בית כנסת בביתו, ומחמת כן יצומצם מספר המתפללים אצל הראשון, אבל לא יבטל בית הכנסת של הראשון לגמרי, הדבר מותר²¹, אם יש קצת צורך בכך וכוונתם לשם שמים²². אמנם

כיון שאכילת בשר הוא צורך הגוף ה"ה שחיטה שמתיר בשר לאכילה לא חיישין כלל שיתבטל כו', ואף שכתב ר"מ שבפלאצק נמצאים פושעים ויאכלו בלי שחיטה והיא מצוה גדולה להציל מאכילת נבילות, הלא הכשרים שאינם אוכלים נבילה ח"ו ימצאו מקום לשחיטה, ויוכלו גם הפושעים לשחוט". ובדברי מלכיאל (ב, ב) דן בשוחט שרצה לעבוד במקום שיש כבר שוחט מצד האיסור של עני המהפך בהררה, וחילק בין מלמד [שמבואר בתוס' (קידושין נט). שאין איסור של עני המהפך בהררה אם אין המלמד הראשון בביתו] לבין שוחט, חילוק אחר, וז"ל, "כל זה שייך בדבר מצוה שהמצוה העיקר. אבל במצוה שיש בה ריוח ממון והממון הוא העיקר, ודאי שיש בה משום מהפך בהררה כו', ובמלמד י"ל דקמ"ל רבותא אף אם המלמד יכול להרויח באופן אחר. ורק חפצו במלמדות כדי שיעסוק ג"כ בתורה וא"כ הוי דבר מצוה, מ"מ אסור היכא דטרח". וכן בשו"ת שבסוף שו"ע הרב (סי' ט) חידש הרב טעם לאסור לאכול משחיטת השוחט השני, והוא משום שעבר בכך על איסור של עני המהפך, ואף שמחמת כן לא נעשה חשוד על השחיטה, אך כיון שמעיקר הדין צריך השוחט [כששוחט לאחרים] להראות סכינו לחכם, ולא עושים כן רק בגלל שיודעים שהוא אדם כשר, ממילא באופן שעבר על דין עני המהפך שוב אינו בגדר של אדם כשר, וכיון שלא הראה סכינו לחכם אי אפשר לאכול משחיטתו. ודברי הרב הובאו בבית שלמה (יו"ד טז), ופירש שמדובר במקרה שהקהל לא שכרו את השוחט הראשון, אבל אם שכרוהו, נחשב השני כגנב, ואם עשה כן כמה פעמים יחשב מומר, ואסור לאכול משחיטתו. ובנידון נוסף כתב (תשו"י ט) ששוחט הוא כמו 'יהיב סייארא', כיון שהיה בטוח עד עכשיו שישחטו אצלו, ולכן יש לאסור כבוא יורד לאומנות חבירו. וגם בשו"ת עמק שאלה (יו"ד ז) אסר לשוחט אחר לבוא ולשוחט כיון שהמצב היה כמו יהיב סייארא ורואים מכל זה שלא התירו משום שהוא דבר מצוה.

19 כ"כ הרב הנ"ל בהערה הקודמת, והביאו דבריו הרבה אחרונים, כמו הבית שלמה שהבאנו שם, וכן הבית דוד (על הל' שחיטה א, ה ס"ק ז) והצי"ן אליעזר (י, לג).

20 כיון שזה שכרו של הראשון, וכדברי החת"ס שהבאנו בהערה 8, וכן פסק הבית שלמה (יו"ד טז-יט) ודברי חיים (א, יו"ד ט) "אסור לשום שו"ב להשיג גבולם, ועובר המשיג גבול מקרי רשע, ואסור ודאי לאכול משחיטתו". ובמקרה שהוא מינוי הקהל כמו שהיה נהוג אצלם, חל על הציבור איסור להוריד את הראשון מתפקידו, וכמש"כ בגליון הקודם דין 4 כיון שהוא מינוי הקהל.

21 כן פסק הראנ"ח (שו"ת מים עמוקים חלק ב סימן ע) אחרי שדן בארוכה באופן שיש בית כנסת קיים, אם מותר לאחר לפתוח בית כנסת נוסף, באופן שמחמת כן יפסיק בהכ"נ הראשון להתקיים, וחילק וכתב "אבל אם לוי זה קובע שם בית תפלה בביתו ובית שמעון עודנו עומד על תלו, בית תפלה יקרא ומתפללים שם, אעפ"י שאנשי מבני ישראל אשר היו רגילים להתפלל בבית שמעון מתפללים עתה בבית לוי, ואין המתפללים עתה בבית שמעון רבים כאשר בתחלה, וזו קפידיא היא, ואפילו יש שם עשרה להתפלל קדושה ולקרא בתורה, מ"מ ברב עם הדרת מלך כו', מ"מ נראה שאין שמעון יכול לעכב על לוי כלל, שיש ללוי שם בית בכפר ההוא, כדאיתא פרק לא יחפור, אמר רב הונא האי בר מבואה דאוקי ריחיא ואתא בר מבואה חבריה קא מוקי גבי, דינא הוא דמעכב עליה, דאמר, קא פסקת לחיותא. ואמר רב הונא בריה דרב יהושע פשיטא לי בר מתא אבר מתא אחריתא מצי מעכב

ניתן לשלוח תגובות על העלון לפקס 025023637 או לדוא"ל: beisdin@neto.net.il

"עלון המשפט" יוצא לאור על ידי "מכון מענה שמחה", © כל הזכויות שמורות